

Александра Илић Рајковић¹
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

UDK - 351.83:37(497.11)"19" ;
371.134(497.11)"19"

Прегледни чланак
НВ. LXII 4. 2013.

Примљен: 12. X 2013.

ДРЖАВНИ СТРУЧНИ ИСПИТ И ПРОФЕСИОНАЛНА УЛОГА УЧИТЕЉА

Апстракт Предмет овог проучавања јесу промене у перцепцији државе у односу на професионалну улогу учитеља од 1898. године, када је у Србији први пут дефинисано приправништво као фаза професионалног образовања учитеља, до почетка Другог светског рата. Држава као послодавац процењивала је спремност приправника за стални радни однос на основу резултата остварених на државном стручном испиту. Циљ овог проучавања је сагледавање професионалних улога учитеља које је држава промовисала кроз концепцију тог испита. На основу анализе нормативне основе према којој је конципиран испит, констатовано је да су промене у перцепцији улоге учитеља биле условљене карактером државне политике и да су се кретале од поимања учитеља као реализатора наставног програма у доба режима краља Александра Обреновића, преко истраживача сопствене праксе у доба парламентарне демократије, до схватања учитеља као преносиоца државне идеологије у доба започето шестојануарском диктатуром. Констатовано је такође да су исходи иницијалног образовања учитеља углавном били у неравнотежи са професионалном улогом учитеља коју је очекивала држава као послодавац.

Кључне речи: државни стручни испит, практичан учитељски испит, приправник, професионална улога.

CIVIL SERVICE EXAMINATION AND PROFESSIONAL ROLE OF THE TEACHER (HISTORICAL PERSPECTIVE)

Abstract The object of this study were the changes in the perception of the State related to the professional role of the teacher from 1898 when internship was, for the first time, defined as a phase in professional teacher education to the beginning of the Second World War. The State, as the employer, assessed the readiness of a trainee for full employment according to their results at the civil service examination. The aim of the study was to screen the professional roles of the teacher which the State promoted through the concept of the examination. By analyzing the normative base on which the examination was designed we concluded that the changes in the perception of the teacher's roles were dependent upon the character of the state policy and ranged from the view of the teacher as the implementer of the curriculum during the reign of the king Aleksandar Obrenović, then the researcher of their own practice in the period of the parliamentary democracy, and finally the transmitter of the state ideology in the period of the so-called Sixth-of-January Dictatorship. It was also found out that the outcomes of the initial teacher education were not in balance with the professional role of the teacher that the State expected as the employer.

Keywords: civil service examination, teacher's practical exam, trainee, professional role.

¹ avilic@f.bg.ac.rs

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКЗАМЕН И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ УЧИТЕЛЕЙ (ИСТОРИЧЕСКАЯ ПЕРСПЕКТИВА)

Резюме *Предметом данного исследования являются изменения в восприятии государства по отношению к профессиональной роли учителей от 1898 года, когда в Сербии впервые определяется стажировка в качестве этапа профессионального образования учителей, до начала Второй мировой войны. Государство как работодатель оценивало готовность стажеров для постоянной работы на основе результатов, достигнутых на государственном экзамене. Целью данного исследования является оценка профессиональных ролей учителей на основе концепции проведения государственного экзамена. На основе анализа нормативной базы проведения экзамена было отмечено, что изменения в восприятии роли учителей были вызваны характером государственной политики: начиная от восприятия учителя как исполнителя учебной программы во время правления короля Александра Обреновича, через понимание роли учителя как исследователя собственной практики во время парламентской демократии, до восприятия учителя как носителя государственной идеологии в период январской диктатуры. Было также отмечено, что результаты подготовки и образования учителей, как правило, не совпадали с профессиональной ролью учителей, которую навязывало государство как работодатель.*

Ключевые слова: *государственный экзамен, практический экзамен, стажер, профессиональная роль.*

Приправник, држава и професионална улога

Професионално образовање наставника посматрано као систем обухвата три сегмента: иницијално професионално образовање, приправништво и стручно усавршавање. Приправништво је „фаза увођења у професију у којој је акценат на стицању педагошког искуства које треба да се надовеже на богато академско знање“ стечено у претходној фази професионалног образовања. (Вујисич, 2004) Оно је и почетна фаза развоја професионалног идентитета током које се јављају и разрешавају многобројне дилеме и развија сопствена професионална улога. Приправништво је и период у професионалном животу током којег се сусрећу професионалне компетенције младог учитеља, развијане претходним образовањем, с очекивањима послодавца, а то је – држава.

Предмет нашег проучавања јесу промене у перцепцији државе у односу на професионалну улогу учитеља од 1898. године, када је у Србији први пут дефинисано приправништво као фаза професионалног образовања учитеља, до почетка Другог светског рата. Држава, као послодавац, процењивала је спремност приправника за стални радни однос на основу резултата оствареног на државном стручном испиту. Циљ нашег проучавања

је сагледавање професионалних улога учитеља које је држава промовисала кроз концепцију тог испита.

Категорија учитеља приправника први пут је дефинисана у *Закону о народним школама* 1898. године. Према члану 49. Закона, приправник или приправница је лице са положеним испитом зрелости у учитељској или средњој школи, односно са положеним учитељским испитом у Вишој женској школи. Предвиђено је да приправништво не буде плаћено, да траје две године и да се оконча полагањем практичног учитељског испита, како је називан државни стручни испит за учитеље, који је кандидату обезбеђивао стално радно место у учитељској професији.

Израз „практични учитељски испит“ 1898. године није представљао новину у школским прописима у Србији. У претходним периодима тако је називан испит који су полагали привремени учитељи – кандидати за учитељски позив без одговарајуће стручне спреме, тј. без дипломе завршног испита у учитељској или вишој женској школи. Први документ којим се регулише такав испит датира из 1883. године. Закон из 1898. године није разликовао категорије приправника (учитеља који су стекли потпуно стручно образовање) и привремених учитеља. И једни и други били су обавезни да након две године службе полажу државни стручни испит. Ова разлика између две категорије почетника у учитељском звању биће подвучена 1904. године.

Приправник је требало да испуни неколико услова да би постао кандидат за звање сталног учитеља. Прво, требало је да има минимум две године наставног рада у народној школи, друго, да је његов рад надзорна служба процењивала на годишњем нивоу као најмање „добар“ (према петостепеној скали од „недовољан“ до „одличан“), треће, да је држављанин Краљевине Србије, односно Краљевине СХС (Југославије).

Увођењем државног стручног испита акценовано је неколико вишесмерних релација између државе, учитељске школе и учитеља као актера подједнако заинтересованих за професионално образовање учитеља. Прво, наглашена је чиновничка позиција учитеља, иначе први пут дефинисана 1857. године. Државни стручни испит представљао је изванредан облик гаранције да ће рад на подучавању ученика у основним школама бити углавном једнообразан у смислу садржаја и метода рада, што је обезбеђивало држави и извесну контролу над наставом.

Друго, увођењем приправништва стручно образовање учитеља је надограђено обавезном етапом која се завршавала „другим испитом зрелости“. како се у стручним расправама називао државни стручни испит. Истицано је да успешно положен испит зрелости у учитељској школи не гарантује да ће кандидат положити успешно и стручни испит. Сматрало се да управо у интервалу између ова два испита млади учитељ показује своју „зрелост“ у професионалном смислу, која се огледа у његовом односу према

потреби континуираног стручног образовања и самообразовања. Свест о тој потреби може се стога сматрати једним од основних резултата образовања током приправништва. Други резултат, повезан с претходним, јесте активна навика стручног усавршавања. Државни стручни испит је зато посматран и као мотивациони и као контролни фактор у понашању приправника, који може утицати на достизање ових резултата.

Треће, истицањем у први план способности учитеља за самостално учење у пракси и кроз праксу, као једног од циљева стручног образовања, овај испит може се посматрати и као стављање под лупу квалитета иницијалног образовања учитеља. Четврто, концептом државног стручног испита истицан је смер у коме самообразовање приправника треба да се креће, а који ће бити језгро, из угла државе, пожељне професионалне улоге учитеља. Та улога, међутим, није била увек у складу с улогом за коју је учитељ припреман током иницијалног образовања.

Може се претпоставити да је државни стручни испит, с обзиром на околности у којима се већина учитеља налазила током приправничког стажа и на значај који је диплома с овог испита имала за њихов даљи професионални живот, представљао значајну дирекцију учитељу у дефинисању сопствене професионалне улоге.

За већину приправника прво радно место налазило се у сеоским, неподељеним и непотпуним основним школама у којима је радио један учитељ. Додатну отежавајућу околност представљало је нерегулисано питање сталности учитеља у месту службовања. Наиме, услед „потреба службе“ Министарство је имало право да учитеља, било које категорије, у било које доба школске године пошаље на рад у другу школу. Известан облик менторске подршке приправницима наговештен је тек у *Закону о народним школама* из 1929. године, којим се препоручује да се они распоређују у потпуне основне школе како би могли да посматрају рад старијих колега. Млади учитељи су, дакле, били оријентисани на читање стручне литературе и самосталне покушаје примене знања и вештина стечених током иницијалног образовања.

С друге стране, диплома о положеном државном стручном испиту за приправника је значила и корак напред у егзистенцијалном смислу. Испитом је проверавано да ли је „кандидат способан за учитељски позив“. (Закон...,1898; Закон...,1904) Кандидат је усмеравајући се ка испитом траженим „способностима“ формирао контуре своје професионалне улоге. Значај испитних очекивања бивао је утолико већи уколико је кандидат, услед околности у којима је радио, био више препуштен сам себи током приправничког стажа. Трошкове пута и боравка у граду где је испит полагао сносио је кандидат. У предратном периоду, док је Београд био једино место полагања овог испита, ти трошкови су износили око две приправничке плате.

Финансијски притисак тако је додатно доприносио значају који је испит имао за приправника.

У периоду од увођења приправништва до почетка Другог светског рата примењивана су сукцесивно три модела државног стручног испита, у којима смо препознали три професионалне улоге учитеља пожељне из угла државе

Учитељ као реализатор наставног програма (1900–1904)

Према *Закону о народним школама* из 1898, сви приправници и привремени учитељи били су обавезни да испит положи. Државни стручни испит за учитеље први пут је регулисан 1900. године, када су донета „Правила о полагању практичног учитељског испита“. Испит се реализовао у септембру у Министарству просвете пред комисијом административно-техничког карактера – министарски изасланик, школски надзорник и три учитеља народних школа. Испит се састојао се из два сегмента, писменог и усменог, повезаних условом да је пролазна оцена на претходном неопходна за приступање наредном сегменту испита. Кандидат је сматран „способним за учитеља основне школе“ уколико на испиту добија најмање оцелу три. Они који испит не положи имали су право да га полагају само још једанпут.

Писмени испит подразумевао је израду есеја („расправе“) на задату тему или састављање припреме за реализацију одређене наставне јединице. У члану 8. Правила, наводи се да „расправа мора бити кратка и прегледна, а предавање удешено онако како би га кандидат држао у школи“. (Правила..., 1904) Кандидати нису имали право коришћења литературе, нити бележака. Писмени испит трајао је четири школска часа.

Критеријуми за оцењивање писменог рада дати су уопштено: комисија „пази и на облик и на садржину и цени општу зрелост приправникову“ (чл. 12). Оцењивање је нумеричко у скали од 1 до 5. Кандидати који би на писменом испиту добили оцелу најмање 3 стицали су право да полагају усмени део испита. На усменом испиту проверавано је кандидатово познавање садржаја свих наставних предмета предвиђених наставним планом за основне школе, методике наставе тих предмета, познавање школског законодавства и администрације. Завршну етапу представљала је провера кандидатових способности за практичан рад у настави кроз реализацију наставног часа у школи и пред комисијом.

Дакле, кандидат је сматран „способним“ за учитељски позив уколико добро познаје школско градиво и методе (подучавања) преношења тог градива. Држава је од учитеља очекивала да буде „извршилац готових решења“ и да „на најбољи могући начин спроведе оно што су други уместо њега одлучили“ (Вилотијевић, Вујисић, 2005). Улога учитеља као реализа-

тора наставног програма била је у складу с општим односом државе према учитељском позиву који је дошао до изражаја у *Закону о народним школама* 1898. године, а који је и био израз укупне друштвено-политичке атмосфере. Мајски преврат 1903. године и оријентација државне политике ка парламентарној демократији одразили су се и на третман учитељског позива, што је довело и до тога да је држава промовисала нову улогу учитеља.

Учитељ као истраживач сопствене праксе (1904–1931)

„Правилима о практичном учитељском испиту“ која су донета 1904. године модел испита је знатно реформисан, и уз извесне измене организационог карактера које су унете 1924. године примењиван је до 1931. године.

За приправнике који су припремали државни стручни испит у годинама након раздобља ратова (1912–1918), професори учитељских школа, као чланови испитних комисија, приређивали су посебна упутства. Таква упутства објавио је 1923. године Јован С. Јовановић, управник учитељске школе у Алексинцу, и 1924. године Благоје Марковић, професор у Ужицу. Објављивање ових упутстава је за нашу тему од двоструког значаја. Прво, она садрже информације о конкретизацији испитних очекивања и о критеријумима оцењивања према тумачењу испитивача. Друго, чињеница о потреби за таквим упутствима један је од показатеља тешкоћа послератног иницијалног учитељског образовања – да у својим исходима досегне улогу учитеља која је кроз државни стручни испит презентована.

Испитна комисија се, према овом моделу, бира на три године и њен састав је знатно измењен у односу на претходни. Комисија су чинили: референт за основну наставу, професор педагошке групе предмета и професор српског језика, и према потреби саветодавни члан (учитељ који би учествовао у оцењивању испита из ручног рада), те се може сматрати научно-стручном. Према изменама Правилника из 1924. године, организација и реализација испита измештена је из Министарства у учитељске школе и педагошка одељења, а појачан је и стручни карактер комисије укључивањем професора методике и учитеља вежбаонице.

У односу на концепцију испита из 1900, 1904. године су значајније измене унете у организацију писменог дела испита, као и у структуру и садржај испита. На испиту је приправник требало да покаже спремност и способност за даље самостално образовање. Показатељи те спремности нису дефинисани прецизно, али се на основу концепције испита може закључивати о њима. Од приправника се очекивало да покаже: способност употребе стручне литературе, проблемски приступ и теоријско разматрање педагошке праксе, вештину дидактичко-методичког планирања и реализације наставе и способност критичког промишљања сопствене праксе.

Наведени комплекс стручних способности и вештина учитељи су показивали реализацијом више испитних активности.

Писмени део испита преформулисан је у „домаћи рад” кандидата којим је условљено приступање усменом испиту. Уз документацију за пријаву кандидат је прилагао и „домаћи писани стручни рад”. Пре почетка писања рада, кандидат је био обавезан да самостално дефинише тему и да председнику испитне комисије упути молбу за одобрење писмене разраде те теме. Правилима је сугерисано кандидату да одабраном проблему приступи „свестраније с теоријског и практичног гледишта“, да користи „боља педагошка дела на српском језику“ и да обавезно наведе списак коришћене литературе. (Правила..., 1904)

Аутори претходно наведених упутстава кандидатима су указивали да је дефинисање теме сложен задатак којем треба да претходи озбиљна припрема. Јовановић саветује приправницима вођење дневника рада и књиге индивидуалних особина ученика. Учитељ у дневник треба да свакодневно уноси белешке и коментаре о свом раду, као и о покушајима примене дидактичких новина које је сазнао читањем литературе. Пре упућивања теме на одобрење у Министарство, Јовановић саветује приправницима да саставе неколико есеја које ће дати на читање старијим колегама или надзорнику. Њихова запажања и сугестије су, истицао је он, драгоцени у увежбавању способности младог учитеља да своја искуства представи писаним путем, што значајно доприноси и освешћивању личног искуства. (Јовановић, 1922)

Правила истичу да садржај есеја треба да буде заснован на практичном раду и личном искуству кандидата. Такав захтев, напомињали су наведени аутори, не искључује употребу литературе, чак ни приликом обраде тема које се наизглед могу разрадити само на основу искуства (као на пример теме „Учитељев или учитељичин рад ван школе“). Наиме, избор литературе и начин на који је кандидат употребљава одражава „не само његову умешност у служењу књигом, већ умногоме и његов духовни хоризонт опште“ (Марковић, 1924). Кандидатима се сугерише да поред уџбеника и периодике читају домаће и стране стручне књиге, као и да избегавање употребе стране литературе за комисију значи да кандидат не влада добро страним језиком који је изучавао у школи.

Право да приступе испиту добијали су кандидати чије је радове комисија проценила као „добре“ или нумерички 3, према петостепеној скали од „недовољан“ до „одличан“, то јест оценом од 1 до 5.

Овај модел испита није обухватао проверу кандидатовог познавања градива предвиђеног наставним програмом за народне школе, већ су пред комисијом показивали само своје стручне – педагошке и методичке, вештине на испиту који се састојао из три етапе. Приправник је најпре извлачио листић са називом наставне јединице која ће представљати основу испита.

Прва етапа подразумевала је израду писане припреме за њену реализацију. Кандидат је за писање припреме на располагању имао „најмање пола дана“. Писмено разрађену припрему предавао је комисији и потом приступао реализацији наставног часа, што је представљало другу етапу испита. Коментари комисије о „манама“ реализованог часа и кандидатова одбрана представљали су трећу, и завршну етапу испита.

Кандидату је саветовано да припрему за реализацију наставног часа састави према свом виђењу реализације задате наставне јединице, а не према информацијама које је прикупио о томе шта би чланови комисије желели да виде и чују. Приликом писања припреме не треба „теоретисати“ о наставном предмету или методама, већ приказати детаљно поступак обраде задатог градива. Иако је квалитетна припрема предуслов за успешну реализацију наставе, успех зависи од „самопоуздања, апсолутне слободе кандидата при предавању“, као и његове „сугестивне моћи – моћи потчињавања ученичке воље вољи његовој и концентрисавања укупне пажње и мишљења ученика на њега и његово предавање“, истицано је у упутствима за кандидате. (Марковић, 1924)

Трећа етапа испита – „критика кандидатовог рада“ за циљ, према Правилима, има утврђивање „кандидатових погледа и општу спрему“. (Правила..., 1904) Иако се у документу наводи да је фокус ове етапе испита на кандидатовој реализацији наставног часа, Марковић у својим упутствима препоручује да се с кандидатима разговара и о претходним испитним активностима. Он наводи да неповољан утисак на комисију оставља одговарање кандидата на сваки приговор, али и прихватање свих примедби. Одбрана треба да је стручно аргументована, чиме приправник доказује да је „озбиљан кандидат који је спреман да да научне разлоге за свој рад“. (Јовановић, 1922)

У Правилима се наводи да комисија приликом оцењивања узима у обзир квалитет домаћег писаног рада, писане припреме и реализације наставног часа, као и „како је кандидат бранио своје предавање и јесу ли му разлози са психолошког и педагошког гледишта правилни“. (Правила..., 1904) Завршна оцена је тростепена и исказује се описно: „неповољан“, „повољан“ и „одличан“. Кандидат који на испиту добије оцену „неповољан“ има право да полаже испит само још једном, наредне школске године.

Примена овог модела испита у годинама до почетка Првог светског рата није дискутована у педагошкој јавности, док се о резултатима рада кандидата писало понешто. У педагошкој периодици објављено је више теоријских расправа, посебно у часопису *Учитељ*, уз које стоји напомена да су израђени за потребе практичног учитељског испита.

Учитељски кадар је у ратовима (1912–1918) десеткован, што је Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца на почетку мирнодопског периода

суочило са проблемом недовољног броја учитеља. Како би се тај недостатак што пре надокнадио, поред обновљених учитељских школа из предратног периода отворен је и велики број педагошких одељења при гимназијама. Услови за рад и квалитет стручне наставе били су углавном на веома ниском нивоу, што се одражавало и на квалитет стручног образовања на брзину школованог кадра. Професионална улога ка којој је предратни концепт државног стручног испита оријентисао учитеље, за већину послератних приправника била је тешко остварива. Аутори претходно приказаних упутстава наводе да су домаћи писани радови кандидата преплављени грешкама које се тичу елементарне писмености као што су: недовршене реченице, правописне и граматичке грешке, нејасно исказане мисли, непотпуно цитирање, фразе итд. Такав однос према писаном раду, истицали су они, одаје „страшно неуредна човека“. Такође, са жаљењем констатују и да се кандидати уопште не припремају за испит или да га спремају на брзину.

Учитељ као посредник државне идеологије (1931–1941)

Квалитет учитељског иницијалног образовања крајем двадесетих година XX века знатно је унапређен. Материјални услови за рад су поправљени, садржаји педагошке групе предмета реформисани, наставу је реализовао кадар оријентисан ка новим педагошким идејама. Професионална улога учитеља развијана кроз такво иницијално образовање подударала се с улогом која је промовисана претходно представљеним моделом државног стручног испита. Међутим, већ прве генерације приправника, школованих у повољнијим условима, испит су полагале по новим Правилима, прописаним 1931. године, која су их оријентисала ка улози која је била у раскораку са њиховим иницијалним образовањем.

И овај модел испита био је праћен упутствима која је требало да олакшају кандидатима припрему. Саставили су их Благоје Живковић и Чедомир Тодоровић, као чланови испитних комисија упутства за приправнике, као и Стеван Карацић, иначе аутор више приручника из школске администрације. Карацићева упутства штампана су у три издања (1932, 1933, 1936. године) и у односу на остала била су употпуњена листама тема за писмени део испита са примерима есеја и листама испитних питања с одговорима за усмени део испита.

Према новим Правилима, кандидат је испит полагао у учитељској школи која је најближа месту његовог службовања.² Испит се полагао пред седмочланом комисијом у саставу: директор учитељске школе, наставник

² “Правила о практичном испиту” која су као привремена објављена 1931. године прописана су као стална 1.02.1932. Објављено у Службеним новинама. 1.02.1932. Штампано и у: Карацић, С. (1933). Практични учитељски испит, Београд: Бојковић.

педагошке групе предмета, наставници националне групе предмета, школске администрације и вежбаонице. Правилима је испитна процедура прецизно дефинисана – од санкција у случају одређених престапа, дежурства чланова комисије током испита, вођења записника, разрешавања потенцијалних проблематичних ситуација, трајања појединих сегмената испита, до броја минута који кандидат има на располагању да размисли о питању на усменом испиту. Директор учитељске школе био је обавезан да Министарству, најкасније две недеље од испита, достави кратак извештај о испиту, као и по један примерак задатка из сваког предмета који су оцењени у распону од 2 до 5.

Испит се састојао из два дела, теоријског (писменог и усменог) и практичног. Процедура практичног испита остала је непромењена, као и „критике кандидатовог рада“. Сегмент испита који је подразумевао израду домаћег писаног рада у претходном, у овом моделу је преобликован у дводелни писмени испит који је подразумевао израду два есеја: из педагошке групе предмета и државног језика са књижевношћу. Теме су кандидатима саопштаване на почетку испита и била је дозвољена употреба литературе. Истраживачки карактер овог дела државног стручног испита, који је давао печат претходном моделу, оваквом концепцијом сведен је на минимум. Аутори нових упутстава кандидатима саветују да се за овај део испита припремају тако што ће обновити градиво из учитељске школе и пратити савремену литературу и периодику.

Усменом делу теоријског испита кандидат је приступао уколико је на писменим испитима показао најмање добар успех (оцена 3). На усменом испиту проверавано је знање кандидата из националне групе предмета (државни језик с књижевношћу, народна историја, земљопис Југославије) и школске администрације и законодавства.

Смисао испита није више био толико у провери кандидатове спремности за самообразовање, већ у провери познавања градива националне групе предмета. И третман кандидата на испиту је измењен у односу на претходне моделе. Они су „враћени у школске клупе“ где полажу испит под строгим надзором испитне комисије.

Овакав модел испитивања приправника изазвао је стручну расправу, а непосредни подстицај за то били су случајеви непролазности на испиту кандидата чији су практичан рад надзорници оцењивали као висококвалитетан.

У периоду 1931–1935. године, на страницама часописа *Учитељ*, *Учитељска стража*, *Народна просвета* објављено је више прилога у којима су дискутована поједина питања о државном стручном испиту. Мањи број аутора посматрао је тај испит као понављање испита зрелости који учитеље, са дипломом стручне школе и извесном праксом, доводи у понижавајућу позицију и третира као ученике. Већина аутора, ипак, потребу за овим ис-

питом није доводила у питање, а критике су биле усмерене ка актуелном концепту који је сматран нефункционалним, углавном из два сложена разлога.

Прво, истицано је да се на испиту не проверава педагошка спремност учитеља за рад у настави, већ познавање градива. Запажено је такође да је удео оцена добијених у сегментима испита који се односе на педагошка знања и вештине минималан у односу на удео оцена с усменог испита, те стога завршна оцена и није представљала одраз кандидатове стручности за учитељски позив.

Друго, акцентовање националне групе предмета испиту је давало теоријско-национално обележје на рачун “народног”, истицано је у дискусијама.³ Држава је као послодавац од учитеља очекивала да се припрема за улогу државног чиновника чији је најважнији задатак реализација садржаја националне групе предмета у настави, уместо за професионалца компетентног и за реализацију наставног рада у школи, и за рад на народном просвећивању у локалној заједници. Испитом треба, поред провере његових дидактичких и методичких знања и вештина, обухватити и способности учитеља да препозна, дефинише, планира и иницира решавање проблема у локалној заједници, а који се односе на хигијену, задругарство, соколство, отварање библиотека итд. У пракси, надзорници су рад учитеља управо и процењивали на основу ових елемената, заобиђених у концепцији испита, што је, према учесницима у расправи, и једно од објашњења непролазности на испиту потенцијално добрих кандидата.

Југословенско учитељско удружење је 1935. године и анкетом прикупило мишљења професора учитељских школа, приправника и учитељских организација о актуелном моделу испита. Резултати анкете потврдили су наведена запажања, а на основу њих је извршни одбор удружења саставио пројекат реформисаног модела испита. Учитељи су пројекат представили Министру просвете, али испит није реформисан, модел из 1931. године остао је актуелан до почетка Другог светског рата.

Закључак

Сагледавајући, у историјској перспективи, професионалне улоге учитеља које је промовисала држава као њихов послодавац, могу се запазити,

³ Шкавић, Ј. (1931): Практичан учитељски испит, Учитель, бр. 5, 429-431. Уредништво, (1934): Да ли су практични учитељски испити практични или непрактични? Народна просвета, бр. 48, 1-2. Н. Н. (1934): Практични учитељски испит, Народна просвета, бр.36, 1-2. Танић, М. (1935): Социјални рад учитеља и практични испити. Народна просвета, бр. 14, 3-4. Јовановић, Е. (1935): Практични учитељски испит, бр. 18, 2-3. Исаиловић, Ж. (1935): Практичан учитељски испит, Учитељска стража бр. 3, 19-23.

између осталог, два и данас по учитељску професију битна питања. Прво питање односи се на потребу и значај менторске подршке приправнику. Друго питање тиче се карактера релације између појмова „државни“ и „стручни“ у називу приправничког испита.

Учитељи у Србији су почетком XX века прве професионалне кораке углавном чинили сами, без икакве менторске подршке. Сложеност такве ситуације може се илустровати и савременим приступом приправништву. Менторска подршка је данас институционализована и предмет је научних истраживања која се баве питањима као што су: професионалне дилеме почетника, дефинисање профила почетника, проучавање и евалуација различитих концепција менторства итд. (Pillen, DenBrok, Вејјаард, 2013).

Професионална улога учитеља која је презентована кроз концепције државног стручног испита у разматраном периоду мењала се упоредо са променом општег карактера државне политике: од улоге учитеља као *реализатора наставног програма* у доба режима краља Александра Обреновића, преко учитеља као *истраживача сопствене праксе* у доба парламентарне демократије, до улоге учитеља као *преносиоца државне идеологије* у доба започето режимом краља Александра Карађорђевића. Када се значења два термина садржана у називу испита – „државни“ и „стручни“, сагледају у оквиру ових улога, може се констатовати да нису увек била у односу равнотеже. То указује на сложени однос између иницијалног образовања које припрема стручњака и очекивања државе за коју је учитељ чиновник. Ова неравнотежа посебно је била изразита у концепцији испита од 1931. године, када је стручна јавност и не улазећи директно у питања идеологије подигла глас против државних очекивања, и кроз пројекат струковног удружења о реформи испита скренула пажњу на себе као још једног заинтересованог актера. У Енглеској је, на пример, ово питање отворено половином XIX века (Snell, 1996; Willis, 1996), а наведени проблем сматра се и даље актуелним (Миљковић, 2011). Неки аутори констатују да се кључ решења налази у концепцији иницијалног професионалног образовања усмереној ка образовању наставника за улогу *аутономног професионалца* (Влаховић, Вујисић, 2003; Beauchamp & Thomas, 2009).

Напомена: Рад је настао у оквиру пројекта Института за педагогију и андрагогију (Филозофски факултет, Београд) „Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања“ (бр. 179060) који финансира Министарство науке и технологије Републике Србије.

Литература

- Југословенско учитељско удружење. (1935): *Реформа практичног учитељског испита*, Београд:
- Јовановић, С. Ј. (1922): Практички учитељски испит, *Просветни гласник*, бр. 10, 616-622.
- Караџић, С. (1933): *Практични учитељски испит*, Београд: Штампарија Бојковић.
- Караџић, С. (1936): *Практични учитељски испит*, Панчево: Напредак.
- Марковић, Б. (1924): *Практични учитељски испит*, Ужице: Славко Г. Поповић и син.
- Народна просвета* (1919-1941), часопис Југословенског учитељског удружења, Београд.
- Правила о полагању учитељских испита (1900). *Просветни гласник (службени део)*, бр. 6, 672-677.
- Правила о полагању практичних учитељских испита (1904). *Просветни гласник (службени део)*, бр. 6, 556-559.
- Просветни зборник наредба и правила* (1895). Београд: Краљевска државна штампарија.
- Тодоровић, Ч. (1935): *Практични учитељски испит*, Скопље: Немања.
- Учитель* (1880-1941), часопис Учитељског удружења, Београд.
- Учитељска стража* (1935-1941), Социјалистички педагошки часопис, Београд.
- Живковић, Б. (1935): *Како ћу се спремити за учитељски испит*, Београд: Књижарница Милорада П. Милановића.
- Beauchamp, C., & Thomas, L. (2009): Understanding teacher identity: an overview of issues in the literature and implications for teacher education, *Cambridge Journal Of Education*, No. 2, 175-189.
- Miljković, J. (2011): Ugled vaspitno-obrazovnih profesija, *Inovacije u nastavi - časopis za savremenu nastavu*, бр. 3, 42-52.
- Pillen, M. T., Den Brok, P. J., Beijaard, D. (2013): Profiles and change in beginning teachers' professional identity tensions, *Teaching and Teacher Education*, Aug., 86–97.
- Snell, K. M. (1996): The apprenticeship system in British history: The fragmentation of a cultural Institution, *History Of Education*, No. 4, 303-321.
- Vujisić Živković, N. (2004). Nastavnik pripravnik - jedna priča. *Pedagogija*, бр. 3, 56-63.
- Vlahović, B., Vujisić Živković, N. (2003): *Nastavnik – izazovi profesionalizacije*, Београд: Eduka.
- Willis, R. (1996): Professional autonomy or state sponsorship: The dilemmas for private teachers in their Campaign, *History Of Education*, No. 4, 323-334.

Подаци о ауторки:

мр Александра Илић Рајковић, асистент Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, на предметима Историја педагошких идеја, Развој школства у Србији и Развој педагогије у Србији,
e-mail: avilic@f.bg.ac.rs